

БЕЛАРУСКІЯ ПАРЭМПІ АБ МАЎЛЕННІ ЯК АДЛЮСТРАВАННЕ "РЫТАРЫЧНЫХ УНІВЕРСАЛІЙ"

Сярод садружнасці філалагічных дысцыплін рыторыцы належыць незамысленная роля сістэмнага інтэгравання ўяўленняў пра вуснае публічнае маўленне. У перыяд адраджэння цікавасці да рыторыкі адчуваецца выразная патрэба ў развіцці і ўпарадкаванні рытарычных ведаў. На наш погляд, распрацоўкі па тэорыі рыторыкі не павінны абысці ўвагай вытокі народных рытарычных уяўленняў, абагульненых у фальклорнай афарыстыцы. Такі шлях быў намечаны, у прыватнасці, праф. Ю.У.Раждзесцвенскім, калі ён разглядаў правілы маўленчага этасу у дыялогу – "рытарычныя ўніверсаліі" – на матэрыяле адпаведнага корпуса прыказак [1, с. 336–349]. У дадзенай рабоце зроблена частковая, пункцірная спроба ахарактарызаваць адлюстраваны ў распаўсюджаных беларускіх прыказках і прымаўках "рытарычны кодэкс" згодна са структурай класічнай для рыторыкі ідэавербальнай схемы. Вынікі такой сістэматызацыі могуць выкарыстоўвацца ў працэсе навучання рыторыцы, што асабліва датычыць студэнтаў філалагічнага профілю.

У галіне *inventio* – вынаходніцтва зместу маўлення – фальклорная рыторыка акцэнтуюе:

- п** патрабаванне надання першаснай ролі зместу прамовы над формай. Іранічныя прыказкі і прымаўкі згаданага плану пабудаваны на антытэзе нязначнага зместу і прывабнай моўнай абалонкі: *Баіш, як поп, а слухаць нечага. Гаворыць, як пяець, а слухаць нечага;*
- п** патрабаванне наяўнасці ў маўленні дастатковай колькасці інфармацыі. Ганьбуецца малазмястоўнасць прамовы, пустаслоўе: *Пусты млын меліць, а памолу няма. Ад пустога звону карысці нікому. Пустая гаворка дарагі час занімае.* Асуджаюцца змястоўныя нефункцыянальныя паўторы, якія згодна з рытарычнымі палажэннямі могуць прывесці да канцэптэуальнай стагнацыі: *Пра адны дрожджы не гавораць тройчы.* Такія прыказкі гучаць унісонам рытарычнаму патрабаванню адноснай навізны зместу выказвання;
- п** патрабаванне належнай дакладнасці інфармацыйнага боку маўлення. Адмоўнае стаўленне выклікае павярхоўнае знаёмства з прадметам гаворкі: *Чуў, што звоняць, ды не знае, у якой цэркві. Гавораць, гаманяць, але не ведаюць, дзе званяць.* Падобны да гэтага вобраз сустракаецца нават у мовах заходнееўрапейскіх краін: нямецкай, французскай, але канкрэтнае лексічнае напам'яненне (у прыватнасці, узмацняльны пачатак у апошняй прыказцы, пры наяўнасці – указанне на крыніцу гуку: вёску, парафію, царкву, званіцу) і граматычнае аблічча фразем нюансуюцца.

Да рытарычнага раздзелу *dispositio* – кампазіцыйнай пабудовы

маўлення – маюць дачыненне прыказкі, сугучныя фармулёўцы "фактару краю". У іх адбіліся:

- n** патрабаванне пільнай увагі да ўступу прамовы (*Добры запеў – усяму парадак*);
- n** патрабаванне завершанасці маўленчага твора (*Байка без канца, як кабыла без хваста*).

Прыказкі і прымаўкі, якія маюць дачыненне да этапа *elocutio* ў складзе рытарычнай дзейнасці – слоўнага афармлення выказвання, закранаюць розныя камунікатыўныя якасці маўлення. Асаблівае значэнне надаецца:

- n** патрабаванню чысціні маўлення (*Калі слова прыроднае, дык яно і добрае*);
- n** патрабаванню дарэчнасці маўлення (*Залатыя словы і сказаны ў пару. Са ўсякім па-усякаму і гавары. Трэба знаць, дзе што казаць*);
- n** патрабаванню спісласці маўлення, якая ўшаноўваецца бадай што найвялікшым запасам прыказак і прымавак: *Лети недагаварыць, чым перагаварыць* (запамінальны прыклад фігуры гомеалогіі); *Меней гаварыць – сабе ўрадзіць. З языковага мліва мука не гадзіва*. Адначасова з гэтым вастрыё кпінаў паварочваецца супраць шматслоўных выступоўцаў: *Аж вушы баляць слухаючы. Нагаварыў мех і торбу. У мех не ўбярэш, колькі нагаварыў. Нагаварыў, што на валовай шкуры не спісаць*.

Сярод паралінгвістычных характарыстык маўлення ў галіне *pronunciatio* асабліва вылучаецца ў народных меркаваннях яго тэмп. Пры першапачатковым разглядзе парэміялагічнага матэрыялу складаецца ўражанне аб тым, што часцей крытыкуецца празмерна паскораны тэмп выказвання (магчыма, гэта ў нейкай ступені суадносіцца са звесткамі аб пэўнай запаволенасці сярэдняга тэмпу маўлення носьбітаў беларускай мовы ў параўнанні з адпаведным паказчыкам для рускай). Апроч выразу *За яго языком не паспееш бясаком*, які мае набліжаную рускамоўную паралель, згадаем і такія: *Язык ляшчыць, што калаўрот (як калаўротак) трашчыць. Хоць ты яму на язык стань*. Гэтыя парэміі выкладчык можа выкарыстаць у мэтах павелічэння эфектыўнасці закліку, асабліва для педагагічна арыентаванага навучання рыторыцы, пазбягаць нязменнай і нематываванай вялікай хуткасці маўлення, якая прыводзіць да стомленасці слухачоў і цяжкасці разумення імі прамоўцы.

Асабліва пільна ў парэміях рэгламентуецца дыялагічнае маўленне як найбольш распаўсюджанае ў сферы вуснай бытавой камунікацыі. Сярод рэгулятываў, якія вынікаюць з прынцыпу роўнай бяспекі ўдзельнікаў дыялогу, у прыказках добра адлюстраваны:

- n** патрабаванне чарговасці камунікатыўных ходоў суразмоўцаў. Перавага аддаецца слуханню перад гаварэннем, што з'яўляецца універсальным імператывам фальклорнай рыторыкі: *Будзь добрым выслухачам, то будзеш добрым павядачам. Будзь спярша выслухачам, а*

потым павядачам. Сам не ўмееш слухаць, другога не прымусіш. Слухаць – добрай рады не шкодзіць. Антыпатыю выклікае парушальнік камунікатыўнай раўнавагі і раўнапраўнасці: Пакуль ты яму слова, то ён табе дзесяць. Ты яму пра Тараса, а ён табе паўтараста. Як заговорыць, дык і сабаку не дасць слова прамовіць;

п патрабаванні адпаведнасці ўспрынятага выказанаму і канцэнтрычнасці (мэтанакіраванасці) абмеркавання, якія ахоўваюць ад так званай "лагамахіі" – неканструктыўнай "слоўнай вайны". Утрыраваныя сітуацыі такога плану, звязаныя з падменай прадмета разгляду і парушэннем фармальна-лагічнага закону тоеснасці, багата ілюструюцца прыказкамі, у якіх адвольнасць спалучаных тэм дае шырокае месца рыфмоўцы: *Ты яму тое, а ён другое. Гэты пра воз, а той пра коз. Хто бае аб пагодзе, а хто аб прыгодзе. Хто пра хату, а хто пра лапату. Я яму пра рэч, а ён мне пра печ* – і нават гратэскае з-за дысанансу танальнасцяў: *Я яму пра абразы, а ён мне пра гарбузы*. Такім чынам, прыказкі і прымаўкі вучаць элементарным пачаткам лагічнай і этычнай культуры спрэчкі.

Асэнсаванне правілаў рытарычнага майстэрства з прыцягненнем парэмій не можа не суправаджацца пашырэннем іх запасу ў моўнай свядомасці, што вельмі пажадана для непасрэднай прамоўніцкай практыкі. Падача такога матэрыялу для сапраўднага яго засваення павінна ажыццяўляцца дзіравана, разгрупавана (у гэтым мы салідарызуюем з Я.Івановым [2, с. 13]), і арганічна дасягаецца гэта менавіта за кошт усталявання суаднесенасці парэмій з парадкам праходжання тэарэтыка-рытарычных тэм. Пры гэтым практыкуюцца наступныя віды заданняў:

- фармуляванне абагульненай рытарычнай высновы (заахвочвальнай ці забараняльнай) з прапанаванай сукупнасці выслоўяў;
- групоўка прыказак і прымавак па пэўных змястоўных аспектах;
- стварэнне рытарычнага апавядання-мініяцюры ці байкі пад назвай-парэміяй (па рэальным жыццёвым вопыце альбо ўяўленні);
- складанне памятки прамоўцу з выкарыстаннем прыказак і прымавак, сістэматызаваных на структурна-дзеяснай аснове;
- па жаданні – самастойная творчая стылізацыя выслоўяў на рытарычныя тэмы.

Пры навучанні рыторыцы зварот да скарбніцы народнай мудрасці – адпаведнага парэміялагічнага матэрыялу – здольны, дзякуючы лаканізму, зразумеласці і выразнасці прыказак і прымавак, садзейнічаць зацікаўленаму ўспрыманню і трываламу засваенню рытарычных палажэнняў, разам з тым спрыяючы далучэнню да нацыянальна-культурнай спадчыны.

Літаратура

1. Рождественский Ю.В. Теория риторики. М.: Добросвет, 1997.
2. Иванова С., Иваноў Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраізнаўчы дапаможнік. Мінск, 1997.